

ШАБЛОЎСКАЯ І. В. ЯК ДАСЛЕДЧЫЦА ЧЭШСКАГА РАМАНА XX СТАГОДДЗЯ

А. У. Вострыкава

*Кандыдат філалагічных навук, дацэнт,
Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт,
пр-т Незалежнасці, 4, 220030, г. Мінск, Беларусь,
vostrikova72@mail.ru*

Аналізуецца літаратуразнаўчая спадчына д.ф.н., праф. БДУ Шаблоўскай І. В. Прадметам асэнсавання становяцца навуковыя работы, прысвечаныя чэшскаму раману XX стагоддзя. Шаблоўская І. В. была пачынальніцай багемістыкі ў беларускай філалагічнай навуцы. Яна звярталася пераважна да аналізу творчасці чэшскіх празаікаў XX стагоддзя, выяўляючы нацыянальную адметнасць і мастацкую спецыфіку іх свету. Таксама важным складнікам для беларускай даследчыцы быў кампаратывны аспект, што дазваляла больш выпукла і яскрава прадэманстраваць, з аднаго боку, арыгінальнасць абраных пісьменнікаў, з другога – паказаць знітаванасць іх пошукаў з універсальнасцю іншых славянскіх літаратур, з еўрапейскай і сусветнай літаратурнай традыцыяй і сучаснымі тэндэнцыямі развіцця.

Ключавыя словы: Шаблоўская І. В.; чэшскі раман XX стагоддзя; рэцэпцыя; кампаратыўны падыход; нацыянальная адметнасць.

ШАБЛОВСКАЯ И. В. КАК ИССЛЕДОВАТЕЛЬ ЧЕШСКОГО РОМАНА XX ВЕКА

Е. В. Вострикова

*Кандидат филологических наук, доцент,
Белорусский государственный университет,
пр-т Независимости, 4, 220030, г. Минск, Беларусь,
vostrikova72@mail.ru*

Анализируется литературоведческое наследие д.ф.н., проф. Шабловской И. В. Предметом осмысления становятся научные работы, посвященные чешскому роману XX века. Шабловская И. В. была начинателем богемистики в белорусской филологической науке. Она обращалась преимущественно к анализу творчества чешских прозаиков XX века, учитывая национальную особенность и художественную специфику их мира. Также важной составляющей для белорусской исследовательницы был компаративный аспект, что позволяло более выпукло и ярко продемонстрировать, с одной стороны, оригинальность избранных писателей, с другой – показать связанность их поисков с универсалиями других славянских литератур, с европейской и мировой литературной традицией и современными тенденциями развития.

Ключевые слова: Шабловская И. В.; чешский роман XX века; рецепция; компаративный подход; национальная особенность.

SHABLOVSKAYA I. V. AS A RESEARCHER OF THE CZECH NOVEL OF THE 20TH CENTURY

A. U.Vostrykava

*PhD, Ass. Professor,
Belarusian State University,
4 Nezavisimosti Ave, 220030, Minsk, Belarus,
vostrikova72@mail.ru*

The article analyzes the literary heritage of PhD, Ass. Prof. BSU Shablovska I. V. Scientific works devoted to the Czech novel of the 20th century become the subject of interpretation. Shablovskaia I. V. was a pioneering bohemian in Belarusian philological science. She turned mainly to the analysis of the work of Czech novelists of the 20th century, revealing the national distinctiveness and artistic specificity of their world. Also, an important component for the Belarusian researcher was the comparative aspect, which made it possible to more clearly and vividly demonstrate, on the one hand, the originality of the selected writers, on the other hand, to show the fusion of their searches with the universals of other Slavic literatures, with the European and world literary tradition and modern development trends.

Keywords: I. V. Shablovskaia; Czech novel of the 20th century; reception; comparative approach; national distinction.

Прафесар Шаблоўская І. В. (1939–2004) была літаратуразнаўцам-за межнікам. Яна больш за дваццаць гадоў узначальвала кафедру замежнай літаратуры на філалагічным факультэце БДУ. Разам з тым яна з’яўляецца аўтарам многіх навуковых прац па славістыцы і чэшскай літаратуры, якая была для яе вельмі важным накірункам навуковых росшукаў. Шаблоўская І. В. вядомая і як перакладчыца мастацкіх твораў з чэшскай мовы на беларускую і рускую. Ёй належыць першая на Беларусі праграма «Гісторыя чэшскай літаратуры» для студэнтаў-славістаў БДУ. Яна стала лаўрэатам прэміі за лепшы крытычны артыкул «Чэшская літаратура: далёкая і блізкая», надрукаваны ў часопісе «Полымя» у 1997 г.

Літаратуразнаўчыя даследаванні Шаблоўскай І. В. у галіне чэшскай літаратуры можна асэнсоўваць, зыходзячы з храналагічнага альбо тэматычнага прынцыпу.

У першым выпадку трэба звярнуцца да яе работ па чэшскім рамане першай паловы XX стагоддзя. Сярод раманістаў гэтага перыяду беларуская багемістка вылучае асобы Яраслава Гашака, Карэла Чапека і Уладзіслава Ванчур.

Яраславу Гашаку прысвечаны аналітычны артыкул «Вялікая кніга Яраслава Гашака» і кампаратыўныя работы «Зялёная галінка. Яраслаў Гашак і Франц Кафка: антыгероіка абсурду». У першай з названых прац Шаблоўская І. В. гаворыць пра невычайнаць падходу чэшскага пісьменніка ў рамане «Прыгоды ўдалога ваякі Швейка» да тэмы Першай сусветнай вайны і вайны ў цэлым: «...гэта вясёлая кніга пра вайну <...>. У кнізе Яраслава Гашака не толькі няма звыклай для антываеннага эпасу “акопнай праўды”, няма ў ёй і звыклага стаўлення да вайны як да гістарычнай падзеі.

Знойдзем тут зусім новы погляд на вайну, на Першую сусветную: быццам і не гістарычную падзею, а хутчэй п'яную сутычку дзе-небудзь на Жыжкаве, раёне Прагі, заселеным пераважна працоўным людзям» [1, с. 53]. У такой канцэпцыі вайны слыннага чэшскага пражскага Шаблоўская І. В. бачыць глыбокія нацыянальныя вытокі, якія ідуць ад творчасці стырыка XIX стагоддзя К. Г. Бароўскага, а таксама ад таго дэмакратычнага асяроддзя, у якім фарміраваўся пісьменнік. Таксама ў артыкуле праводзіцца паралель з народнай смехавой культурай, пра якую пісаў М. Бахцін у сваёй славутай манаграфіі пра Франсуа Рабле. Шаблоўская І. В. зазначае: «Раман Гашака належыць карнавальнай культуры з непрадказальнасцю яе ігравой клаўнады і блазанства, з яе глыбіннай мудрасцю, ананімнай апазіцыйнасцю грамадскай думкі» [1, с. 55]. Вялікую ўвагу навукоўца надае перакладам гэтай кнігі на беларускую і рускую мовы. Таксама падрабязна аналізуецца жанравая прырода твора, называюцца дамінантныя рысы паэтыкі, такія, як карыкатура, пародыя, фарс, містыфікацыя і гратэск, прыём зніжэння велічнага і гераічнага. «Спалучэнне неспалучальнага, кантраснасць выказванняў, змешванне высокага і нізкага, розных стыляў стварае палітру гашакаўскага рамана, у якім мудрасць схавана за блазаваннем» [1, с. 59]. Не абыйдзена ўвагай і вобразная сістэма слыннага твора. Многа гаворыцца пра незвычайнасць самога цэнтральнага героя, Швейка, пра складанасць і дваістасць вобраза, пра неадназначнасць успрымання яго літаратурнай крытыкай у розныя часы. Літаратуразнаўца прыходзіць да высновы, што «гумар Швейка, іронія Гашака фалькларызаваныя, успрымаюцца як сучасны варыянт эпічнасці чалавека, чалавека, якому абрыдла цывілізацыя войн» [1, с. 60]. У гэтым, на нашу думку, актуальнасць чэшскага рамана і яго літаратуразнаўчай рэцэпцыі. У другім з названых артыкулаў Шаблоўская І. В. параўноўвае мастацкія светлыя двух такіх «непараўнальна розных пісьменнікаў», як Кафка і Гашак, называючы іх «пражскімі Апосталамі» [1, с. 230]. Беларуская даследчыца мяркуе, што іх аб'ядноўвае тое, што абодва ў сваіх творах выступалі супраць таталітарызму, імперскаці і ўціску асобы. «Абодва пісьменніка разумелі абсурд жыцця, абодва не маглі з ім ужыцца. Адзін – апостал трагічнасці. Апостал страху. Другі – вясёлы. Апостал смеху. Абудва выказалі сваю эпоху, свой час як трагедыю. Адзін у форме пасіўнага яе адмаўлення. Другі – актыўна шукаючы выйсце» [1, с. 230].

Многа Шаблоўская І. В. пісала і пра творчасць К. Чапека, адкрываючы яго беларускаму чытачу і навуковай супольнасці. Нас цікавяць погляды багемісткі на раманыстыку чэшскага гуманіста. На думку даследчыцы, Карэл Чапек моцна паўплываў на развіццё рамана ў еўрапейскай літаратуры XX стагоддзя, бо пашырыў яго жанравыя параметры, спалучыў навуковую фантастыку з сацыяльнай прозай, раманоўтую з сацыяльнай прыпавесцю. Увогуле Шаблоўская І. В. упэўнена, што для Чапека прыпавесць была спосабам мастацкага мыслення. Чапек можа быць цалкам арганічны даследаваны ў паралелях з Г. Уэлсам, А. Франсам, А. Талстым, Р. Брэдберы, К. Ванегутам і іншымі. Ён сваімі раманами выйшаў за межы чэшскай літаратуры і ўяўляе сусветны мастацкі феномен. Менавіта такая пазіцыя прэзентуецца ў артыкулах літаратуразнаўцы.

Аб'ектам асэнсавання для Ірыны Вікенцьеўны стаў і творчы сусвет слыннага чэшскага пісьменніка-наватара першай паловы XX стагоддзя Уладзіслава Ванчуры. Ён паўстае ў навуковых працах даследчыцы як мысліцель і белетрыст, талент якога выявіўся ў прозе, драматургіі, публіцыстыцы, сцэнарысцка-рэжысёрскай дзейнасці. Шаблоўская І. В. аналізуе яго раманы «Пекар Ян Маргоўл», «Палі ворыва і вайны», «Вясёлае лета», «Гартанны», «Маркета Лазарава», «Канец старых часоў», «Тры ракі», якія яна ставіць у кантэкст пошукаў еўрапейскай тагачаснай літаратуры. Асоба вылучаецца манументальная эпопея Ванчуры ў рэчышчы гістарычнага жанру «Карціны з гісторыі народа чэшскага» у трох тамах, апошні з якіх выйшаў пасля смерці чэшскага пісьменніка. «Гісторыя паўстае на старонках эпопеі Ванчуры ў жывых і канкрэтных постацях князёў, палкаводцаў, простага людзю. Народ, шматпакутлівы і неабаронены, паказаны як творца гісторыі», – менавіта такой канцэпцыі прытрымліваецца ў сваім рамане У. Ванчура па меркаванні беларускай багемісткі [2, с. 25]. Шаблоўская І. В. адзначае камапазіцыйную мазаічнасць рамана-хронікі чэшскага раманіста, якая не перашкаджае цэласнасці ўспрымання. Таксма акцэнтуюцца моватворчыя намаганні аўтара ў тэксце сваёй незвычайнай ва ўсіх адносінах кнігі. Падкрэсліваецца і зладзённасць гістарычнага твору пісьменніка, паколькі той ствараўся напярэдадні і ў часы Другой сусветнай вайны, заклікаў да супраціўлення ворагу, быў прасякнуты ідэямі свабоды і незалежнасці. Літаратуразнаўца лічыць важным, што другі знакавы чэшскі раманіст другой паловы XX стагоддзя Мілан Кундэра захапляўся Ванчурам і разглядаў яго раманы ў кантэксце сусветнай літаратурнай традыцыі. «Адмыслова валодаў пісьменнік рамяством раманіста, спалучаў апісальніцтва і ўмоўную паэтыку, выдатна ведаў і скарыстоўваў сусветны вопыт, застаючыся пры гэтым адным з самых чэшскіх аўтараў», – піша пра яго даследчыца [2, с. 27] .

Сярод чэшскіх раманістаў другой паловы XX стагоддзя Шаблоўская І. В. шмат увагі надавала творчасці Мілана Кундэры і Багуміла Грабала. «Раман Кундэры мае сваю акрэсленую тэарэтычную мэту, намагаецца быць адпаведным сучаснаму чалавеку, складанаму духоўнаму свету чалавека эпохі таталітарызма. Чалавека, які вымушаны жыць у прасторы хлусні і ўціску, гвалту і масавай псіхалогіі. Чалавека, інтэлект якога ўзбагачаны здабыткамі сусветнай культуры на працягу тысячагоддзяў. Чалавека, які пакутуе ад свае моцы і немачы. Паэтыка прозы Мілана Кундэры мае арганічным вытокам канцэпцыю рамана, якую пісьменнік распрацоўваў на працягу чвэрці стагоддзя», –азначала літаратуразнаўца [1, с. 93]. Творчыя здабыткі пісьменніка Ірына Вікенцьеўна разглядала праз непарыўную сувязь тэорыі і мастацкай практыкі Кундэры. Яна анцэнтавала інтэлектуальнасць і філасафічнасць прозы гэтага чэшскага аўтара, што дазваляла ёй упісваць чэшскага творцу ў кантэкст сусветнай літаратуры XX стагоддзя і разглядаць яго ў адным шэрагу з такімі слыннымі мастакамі слова, як У. Фолкнэр, Р. Музіль, Г. Гесэ, Г. Г. Маркес і іншымі. Багемістка падкрэслівае схільнасць раманіста да асэнсавання мастацтва ў філасофскім плане, што, бясспрэчна ўплывае на яго прозу і надае ёй пэўныя ўласцівасці: аналітычнасць і эсэізм. Таксама важным яна лічыць тое, што раманіст напісаў шэраг эсэ пра творчасць паэтаў Г. Апалінэра і В. Нэзвала і раманы У. Ванчуры. Прычым, творчасць У. Ван-

чуры Мілан Кундэра аналізуе ў кантэксце мастацкіх светаў М. Сервантэса, М. Пруста, Д. Джойса, Ф. Кафкі, Г. Броха, Р. Музіля. Літаратуразнаўчыя здабыткі сучаснага чэшскага рамана, які пайшоў з жыцця летам 2023 г., змашчаны ў двух манаграфіяў «Мастацтва рамана», адна з якіх выйшла на яго радзіме, у Чэхаславакіі, а другая, з такой жа назвай, – на французскай мове ў Парыжы праз некалькі дзесяцігодзяў пасля першай. Шаблоўская І. В. упэўнена, што ў іх творца сфармуляваў сваё мастацкае крэда, прадставіў сваё разуменне рамана, «зыходзячы з асабістага вопыту і нацыянальных традыцый» [1, с. 75]. М. Кундэра меркаваў, што ў XX стагоддзі раман стаў формай пазнання рэчаіснасці, эпохі, свету, у большай ступені, чым сацыялагічныя і гісторыяграфічныя навукі, і сваімі раманамі намагаўся адкрыць новыя старонкі чалавечай экзістэнцыі. Даследчыца звяртаецца да разгляду як «чэшскіх» раманаў, напісаных у Чэхаславакіі, так і да «французскіх» раманаў, якія пабачылі свет у эміграцыі. Яна вылучае асабліва тэму памяці і бяспамятства ў раманах, тэму Бацькаўшчыны пісьменніка і яе несвабоды ў савецкія часы. Хвалявала чэшскага творцу і тэма эміграцыі, у якой вымушана апынуліся многія людзі. Выявіўшы ў сваіх навуковых штудыях ідэйна-тэматычную і мастацкую спецыфіку многіх раманаў Мілана Кундэры, Шаблоўская І. В. у рэшце рэшт сцвярджае: «Кундэра стварыў арыгінальную і адмысловую форму сучаснага рамана, падобнага і непадобнага на класічныя ўзоры. Палітра раманняй прозы Кундэры шырока ўключае фантастычнае і гратэск, філасофскі аналітызм і псіхалагічны досвед, іронію і апісальніцтва» [1, с. 91]. Асаблівасці паэтыкі Кундэры-практыка беларуская даследчыца тлумачыць яго канцэпцыйны раман як антытаталітарнага жанру.

Аўтарам, які вабіў і прыцягваў навукоўцу, быў Багуміл Грабал, які, як ніхто іншы, змог увасобіць у сваёй прозе чэшскую ментальнасць і нацыянальны характар, спецыфічна чэшскае стаўленне да жыцця і арыгінальнае бачанне свету. Гэтага пісьменніка яна называла «чэшскім дзяmentам у кароне сусветнай літаратуры» [1, с. 290]. Даследчыца сцвярджала, што «менавіта стыхія паўсядзённасці, будзённага як праява існасці зацікавіла раз і назаўсёды Грабала і прынесла яму сусветную вядомасць. Дарэчы, ён яе вывучаў не па Фрэйду... А па аўтэнтэчнаму жыццю» [1, с. 294]. Шаблоўская І. В. аналізуе раманы Грабала «Пастрыжэнне», «Занадта гулка адзінота», «Я абслугоўваў англійскага караля». На яе думку, «пісьменнік стварыў і ўдасканальваў на працягу дзесяцігоддзяў свой адмысловы тып прозы, у тым ліку рамана, які натуральна ўвабраў сюрэалізм і нацыянальную традыцыю гашакаўскай “шынкаўскай гісторыі”, постмадэрнісцкую іронію і рэфлексію Карэла Чапека, пікарэскны раман і раман выхавання, які мае вытокам літаратуру нямецкага барока. Раманы Грабала – суцэльныя маналогі, споведзі аўтара, у якіх плынь свядомасці спалучана з аналітычнай эсэістыкай, пакуты канкрэтнага героя пададзены ў кантэксце Духу чалавечага і набываюць маштабы сусвету. Сусвет месціцца ў думках героя, ён часцей за ўсё набліжаны да самога аўтара. Аўтар-апавядальнік стварае трагічны ўніверсум існасці, быцця чалавечага ў адзіноце» [1, с. 93–94].

Яшчэ адным прадметам вывучэння і даследавання слыннай беларускай літаратуразнаўцы становіцца раман «Чэшскі соннік» Людвіка Вацуліка. Раман адлюстроўвае існаванне чэшскай інтэлегенцыі, пісьменнікаў, самога аўтара пасля падаўлення Пражскай вясны, у часы так званай нармалізацыі ў Чэхаславакіі. Кніга мае дзённікавую форму. Запісваюцца снабчанні, менавіта праз іх выражаецца рэчаіснасць. Гісторыя кахання, падтэксты, паралелі з раманам Хэмінгвэя «Бывай, зброя!», матывы раздзеленасці, страты, адзіноты, прыроды, горада Прагі, вымысел і дакументальнасць, панаванне пачуцця наканаваанасці многіх няшчасцяў, жанравая прырода рамана – пра ўсё гэта піша даследчыца, доказна і аргументавана. Шаблоўская І. В. сцвярджае, што Людвігу Вацуліку ўласціва дысідэнцтва формы, іншадумства паэтыкі. У якасці галоўнай яна вылучае праблему «асобы і ўлады ва ўмовах несвабоды таталітарызму» [1, с. 274].

Дагэтуль мы прытрымліваліся храналагічнага падыходу пры разглядзе літаратуразнаўчай спадчыны слыннай беларускай багемісткі і выяўлялі, якія асобы чэшскай літаратуры з першай і другой палой XX стагоддзя сталі аб'ектам яе філалагічнай рэфлексіі. Аднак трэба назваць тэму, якая была магістральнай для Ірыны Вікенцьеўны: славянская ваенная проза. Менавіта ёй прысвечаны кандыдацкая і доктарская дысертацыі Шаблоўскай І. В. [Гл. 3, 4]. Славянская літаратура пра вайну даследуецца ў яе манаграфіі [Гл.5], дзе выяўляецца адметнасць гэтага ўнікальнага феномену, які ствараўся на працягу паловы стагоддзя. Ірына Вікенцьеўна лічыць, што ваенную прозу на дадзеным этапе развіцця наўрад ці можна назваць гістарычнай. Да ваеннай прозы беларуская даследчыца падыходзіла ў кампаратыўным аспекце, параўноўваючы беларускую і чэшскую літаратуры, амерыканскую і беларускую прозу пра Другую сусветную. Яна пісала ўвогуле пра розныя славянскія літаратуры і пра тое, якія адметнасці мела ваенная проза заходніх і паўднёвых славян у параўнанні з усходнімі. «Ваенная проза вяртала чалавека, заідэалагізаванага, таталітарнага, да этычных каштоўнасцяў, да духоўнага існавання, ад класавага да агульначалавечага, – у гэтым, на маю думку, прызначэнне філасофскай функцыі ваеннай прозы, так бы мовіць, яе экзистэнцыяльнасці... Ваенная проза з'яўляецца вынікам эвалюцыі прозы пра Другую сусветную вайну і існуе ў полі гэтага больш шырокага паняцця», – зазначала багемістка [1, с. 178].

Такім чынам, можна зрабіць высновы, што менавіта прафесар Шаблоўская І. В. стала першапраходцам у асэнсаванні і вывучэнні спецыфікі зместу і формы чэшскага рамана. Яна ўвяла ў беларускі навуковы і культурны ўжытак многія слынныя імёны майстроў чэшскай прозы XX стагоддзя, напісаўшы вельмі змястоўныя даследаванні пра Я. Гашака, К. Чапека, У. Ванчуру, Б. Грабала, М. Кундэру, Л. Вацуліка, майстроў чэшскай ваеннай прозы. Важным становіцца камапаратыўны аспект у выяўленні месца і мастацкай адметнасці свету чэшскіх раманістаў ў славянскіх літаратурах, еўрапейскім і сусветных кантэкстах. Менавіта такі падыход да спадчыны чэшскіх творцаў прадэманстраваў упісанасць іх пошукаў у агульныя тэндэнцыі развіцця розных літаратур свету.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. *Шаблоўская І. В.* Сусветная літаратура ў беларускай прасторы: Рэцэпцыя. Тыпалогія. Кантакты. Мінск: Радыёла-плюс, 2007.
2. *Шаблоўская І. В.* Паэтыка чэшскага рамана XX стагоддзя. Мінск, 1995.
3. *Шабловская И. В.* Чешская литература периода второй мировой войны (1938/39 – 1945 гг.): Автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук / АН СССР. Ин-т славяноведения и балканистики. М., 1970.
4. *Шабловская И. В.* Проза Европейских социалистических стран 60–70-х годов о Второй мировой войне. Общее и особенное: Автореф. дис. на соиск. учен. степ. д-а филол. наук: 10.01.04 / АН СССР, Ин-т славяноведения и балканистики. М., 1988.
5. *Шабловская И. В.* Самой высокой мерой: современная проза европейских социалистических стран о войне. Минск : Университетское, 1984.